

УДК 159.9.07:316.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-2\(20\)-463-483](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-2(20)-463-483)

Палагнюк Ольга Василівна кандидат психологічних наук, докторант, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (095) 058-64-13, <https://orcid.org/0000-0002-1152-2133>

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СУТНІСНЕ ЯДРО СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

Анотація. Сучасні реалії українського суспільства, що включають повсюдні суперечності ідентичностей, які функціонують під дією різних чинників, пов'язаних з актуальними і перспективними векторами соціального розвитку, актуалізують потребу виявлення шляхів і можливостей досягнення та підтримання конвергенції суспільних процесів на основі подолання чи, як мінімум, зниження таких протиріч на основі осмислення їхньої сутності, чинників, трансформацій і впливу. Означене спонукає і до розгляду більш глибоких детермінант ідентичностей, зокрема в межах дослідження соціально-психологічних особливостей соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій. *Мета статті* полягає соціально-психологічному дефініюванні соціальної ідентичності в контексті дослідження соціальної солідарності в умовах трансформаційного суспільства. У статті представлено результати теоретико-методологічного аналізу соціальної ідентичності як сутнісного ядра соціальної солідарності. Проаналізовано різні підходи до розуміння соціальної ідентичності в межах психології та на міждисциплінарному рівні, в результаті чого прийнято за основу розуміння соціальної ідентичності як внутрішньої динамічної чітко ієрархічної системної структури особистості, що виступає основою відчуття належності до великих соціальних груп та формується й функціонує в процесі взаємодії з ними впродовж усього життя. Представлено результати дослідження змістовно-процесуальних характеристик соціальної ідентичності, її чинники і механізми. Запропоновано авторське трактування соціальної ідентичності як відкритої, системної, відносно завершеної і водночас динамічної багатоаспектної й різновимірної психологічної структури, що базується на усвідомлених та неусвідомлених конструктах і в цілому формується й функціонує в умовах соціальної взаємодії впродовж життя. Наголошено на ключовій ролі ідентичності в контексті досягнення і підтримання соціальної солідарності. У межах осмислення соціальної ідентичності як наскрізного механізму соціальної солідарності теоретично виокремлено та обґрунтовано етномовну, регіональну (етнічно-територіальну), економічно-майнову та релігійну ідентифікації як процеси та механізми

досягнення відповідних ідентичностей, що складають ядро соціальної ідентичності особистості. Перспективами подальших досліджень визначено емпіричне вивчення соціальної ідентичності як компоненту особистісного потенціалу солідарності, який виступає системою індивідуальних відмінностей, у тому числі в контексті конвергенції / дивергенції суспільних процесів з метою солідаризації (згуртованості) або ж десолідаризації (роз'єднання) в умовах активних суспільних трансформацій, ускладнених кризою та дизінтеграційними впливами різного походження.

Ключові слова: соціальна ідентичність; ідентифікація; соціальна солідарність; етномовна ідентичність, регіональна (етнічно-територіальна) ідентичність, економічна ідентичність, релігійна ідентичність.

Palahnyuk Olha Vasylivna PhD in Psychological Sciences, PhD student at the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Assistant of the Department of Pedagogy and Psychology Preschool Education, Faculty of Pedagogy, Psychology and Social Work Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Kotsiubynsky St., 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (095) 058-64-13, <https://orcid.org/0000-0002-1152-2133>

IDENTITY AS THE ESSENTIAL CORE OF SOCIAL SOLIDARITY

Abstract. Abstract. Modern realities of Ukrainian society, including the widespread contradictions of identities that operate under the influence of various factors related to current and future vectors of social development, highlight the need to identify ways and opportunities to achieve and maintain convergence of social processes by overcoming or at least reducing such contradictions on the basis of comprehension of their essence, factors, transformations and influence. This encourages the consideration of deeper determinants of identities, in particular in the study of socio-psychological features of social solidarity in terms of social transformation. The purpose of the article is the socio-psychological definition of social identity in the context of the study of social solidarity in a transformational society. The article presents the results of theoretical and methodological analysis of social identity as the essential core of social solidarity. Different approaches to the understanding of social identity within psychology and at the interdisciplinary level are analyzed. them throughout life. The results of the study of content-procedural characteristics of social identity, its factors and mechanisms are presented. The author's interpretation of social identity as an open, systemic, relatively complete and at the same time dynamic multifaceted and multidimensional psychological structure based on conscious and unconscious constructs and generally formed and functioning in conditions of social interaction throughout life is proposed. Emphasis is placed on the key role of identity in the context of achieving and maintaining social solidarity. Within the framework of understanding social identity as a cross-cutting mechanism

of social solidarity, ethnolinguistic, regional (ethnic-territorial), economic-property and religious identities are theoretically singled out and substantiated as processes and mechanisms of achieving corresponding identities that form the core of social identity. Prospects for further research identify the empirical study of social identity as a component of personal potential of solidarity, which is a system of individual differences, including in the context of convergence / divergence of social processes for solidarity (cohesion) or desolidarity (separation) in active social transformations. and disintegration influences of different origins.

Keywords: social identity; identification; social solidarity; ethnolinguistic identity, regional (ethnic-territorial) identity, economic identity, religious identity.

Постановка проблеми. Проблема ідентичності залишається однією з найактуальніших у науково-теоретичному дискурсі з другої половини ХХ ст. та соціальних практиках кінця ХХ – початку ХХІ ст. у європейському просторі, в тому числі у зарубіжній і вітчизняній психології. Методологічне узагальнення результатів досліджень ідентичності в межах міждисциплінарного підходу вказує на суттєве розроблення різних її аспектів, спрямовуючи подальші наукові розвідки до всієї її багатоманітності та багатовимірності в умовах динамічних змін і суттєвих суспільних перетворень. Актуалізується питання визначення й реалізації дієвих механізмів для кореляції відмінностей ідентичностей, що відповідають запитам часопростору. Останнє хоча і виступає умовою соціального та індивідуального буття, але також сприяє формуванню партикуляризму, який, зрештою, призводить до суперечностей ідентичностей у їх різнотипності та різномасштабності. Між ідентичностями різноманітність яких постійно зростає, формується силове поле різної інтенсивності та сутнісного означення.

При тім, сучасні реалії українського суспільства можна вважати взірцем чи не найгострішої фази повсюдних суперечностей ідентичностей, що функціонують під дією різних чинників, пов'язаних з актуальними і перспективними векторами соціетального розвитку. Більше того, значне підвищення динаміки внутрішніх змін, загальної соціальної напруженості, спричиняє руйнування донедавна стійких (відносно стійких) структур. Все це відображається як на соціальному, так і на індивідуальному вимірах ідентичності, провокує дезорієнтацію, розщеплення, втрату себе і свого місця серед інших. Тому все гострішою стає потреба виявлення шляхів і можливостей досягнення та підтримання конвергенції суспільних процесів на основі подолання чи, як мінімум, зниження таких протиріч на основі осмислення їхньої сутності, чинників, трансформацій, впливу на суспільні процеси, взаємозалежностей тощо. Таким чином, означене спонукає і до розгляду більш глибоких детермінант ідентичностей, зокрема в межах дослідження соціально-психологічних особливостей соціальної солідарності в умовах суспільних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія соціальної ідентичності доволі розроблена не лише на міждисциплінарному, але й у межах різних психологічних підходів і галузей. Відтак дослідження її змістовно-процесуальних характеристик призвело до широкого спектру трактувань, обґрунтованих як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях. Різні наукові підходи до вивчення соціальної ідентичності висвітлено у працях В. Агеєва (1990), Г. Андрєєвої (2002), Н. Іванової (2009), Ч. Кулі (1996), Дж. Міда (2009), Г. Солдатової (2006), Г. Теджфела (2010), Дж. Тернера (1985, 1994), А. Ватермана (1992), Е. Еріксона (1996), Р. Каламаж (2020), К. Коростеліної (2002), З. Фройда (2013), Дж. Марсія (1980), Т. Яблонської (2013), О. Блинової (2017), В. Ядова (1995) та ін. В межах нашого дослідження уваги заслуговує найперше концепція психосоціальної ідентичності, запропонована Е. Еріксоном (Еріксон Е., 1996). Автор трактує ідентичність як особистісний конструкт, що відображає внутрішню солідарність людини із соціальними ідеалами, цінностями й нормами [1]. Сутність такої солідарності розкривається В. Васютинським, який соціальну ідентичність вважає «найбільш очевидною з логічного і психологічного погляду властивістю спільноти» та її членів, що у спільнотному ракурсі проявляється у переживанні приналежності до однієї спільноти, відчуття суттєвої психологічної близькості або подібності, прихильності до одних і тих же цінностей та ідеалів. Крім того, автор наголошує, що це складний особистісний конструкт, через який закріплюється сутнісний зв'язок окремої особи з соціальним середовищем, де носієм ідентичності є окремий індивідуальний суб'єкт, але зміст феномену породжується, зумовлюється і наповнюється соціальними компонентами (В. Васютинський, 2010) [2, с. 71-75]. Дуже схожу позицію пропонує Г. Андрєєва, наголошуючи на важливості переживання спільноти, прийняття цінностей та ідеалів (Г. Андрєєва, 2002). Спільнотою, на думку Б. Паригіна, є поняття, яке характеризує зв'язок людей один з одним за тією чи іншою ознакою, підкреслюючи важливість усвідомлення та переживання людиною такого зв'язку з іншими учасниками взаємодії [3]. У своїх дослідженнях Л. Найдьонова підкреслює роль соціального капіталу спільноти, її згуртованості та підтримки в забезпеченні психологічного благополуччя людини (Л. Найдьонова, 2013).

Таким чином, стає зрозуміло, що особистісна та соціальна ідентичності виступають єдністю, невід'ємними частинами одного процесу, який характеризується взаємообумовленістю і різновимірністю. Проте аналіз існуючих підходів до класифікації ідентичності вказує на виокремлення ідентичності групової (спільнотної) та індивідуальної, остання відповідно диференціюється на особистісну (персональну) і соціальну (колективну). Доцільно констатувати, що особистісна ідентичність характеризується як відносно стала, константна у всій сукупності характеристик, які «трансляються в часі й просторі», що уможливорює чітке виокремлення окрему особу від

інших, виявити особливості її ідентичності [4; 5; 6; 7; 8]. Натомість через психологічне «приєднання» особистості до групи, спільноти в результаті ідентифікації формується соціальна ідентичність. Реалізацію означеного процесу можна окреслити як появу відчуття «Ми», яке завдяки компонентам соціальної ідентичності протиставляється відчуттю «Вони». Таким чином, приєднання до однієї групи одночасно відокремлює людину від іншої (П. Горностай, 2010; М. Слюсаревський, 2013; Г. Теджфел, 2010; М. Бергер, 1995). В якості узагальнення на даному етапі дослідження варто констатувати, що розуміння ідентичності в рамках соціально-психологічного підходу фокусується на соціальних чинниках становлення ідентичності. Саме явище розглядається з точки зору різних соціальних когерентностей, таких як група, нація, етнічна та релігійна належність. В такому контексті поняття «соціальна ідентичність» виступає самовизначенням у соціально-груповому просторі стосовно спільнот, осмислення та переживання належності до них.

Іншим аспектом проблеми є ідентифікація, яка трактується як суттєвий механізм соціалізації особистості, який проявляється в акцептації соціальної ролі та осмисленні групової належності, формуванні соціальних настановлень. Ідентичність, яка виступає результатом ідентифікації, визначається як усвідомлене самовизначення соціального суб'єкта (особистості, групи, соціуму). Процес ідентифікації, разом з тим, спрямований на формування різних ідентичностей інтраособистісного та соціального вимірів. Це постійно динамічне утворення, багатоаспектне, багатовимірне, що формується і змінюється впродовж усього життя, а відтак здійснюється і зміна компонентів соціальної ідентичності, їх співвідношення за рівнем вираженості чи значущості (В. Васютинський, 2010, 2021; Т. Яблонська, 2017; О. Блинова, 2017; П. Горностай, 2010). У цьому розумінні не випадковим є зростання інтересу до проблеми трансформації соціальної ідентичності, що визначається складністю та суперечностями цього процесу, його роллю в соціально-психологічній адаптації до мінливих умов соціальної реальності, зв'язком з особистісними кризами (Г. Андреєва, 2002; П. Бергер, 1995; Н. Іванова, 2009; Г. Солдатова, 2006; В. Ядов, 1995).

Сучасні дослідники ідентичності (Н. Антонова, 1996; Ю. Москаль, 2006; І. Бондаревська, 2018; П. Горностай, 2010; І. Губеладзе, 2012; Р. Каламаж, 2020; О. Левчишина, 2015; Л. Помиткіна, 2017; Н. Правдивець, 2010), спираючись на класичні теорії, намагаються сформулювати інтегративне розуміння цього феномену в контексті мінливості сучасного суспільства. Цікаво, що у сучасних психологічних працях мають місце різні варіанти трактування співвідношень понять «ідентичність» та «ідентифікація», зокрема, відслідковуються і значні розбіжності і навіть плутанина у визначенні цих категорій. В цілому аналіз наукових джерел вказує на погодженість щодо трактування ідентичності як феномену, що виступає властивістю особистості. Разом з тим, ідентифікація у наукових підходах частіше розглядається як феномен, що є компонентом

загальної ідентичності особистості або ж механізм формування ідентичності людини. У дослідженнях М. Й. Боришевського (2010), М. В. Гінзбурга (1998), В. Л. Зливкова (2007), С. Р. Пантілеєва (1991), О. А. Красвої (2020), О. М. Кікінежді (2013) підкреслюється наявність ідентичності як певного ядра особистості, яке виконує регулювальну, управлінську та оцінювальну функції з метою збереження власної неперервності та інтегративності в умовах змін.

Ідентичність як сукупність особистісної та соціальної складової розглядається в роботах У.Набермас (У.Набермас, 2000, 1999), які вже згадувалися вище. У його концепції балансу ідентичності два види ідентичності розглядаються як два виміри, в яких реалізується балансуєча Я-ідентичність. Для підтримки балансу особистість використовує різні техніки взаємодії, прояснюючи свою ідентичність і намагаючись відповідати рольовим очікуванням партнера, оскільки «усуспільнені індивіди можуть стабілізувати свою ідентичність, лише вступаючи в стосунки взаємного визнання» [9, с. 45; 10].

На думку G.Brekuell, соціальна ідентичність виступає первинною щодо особистісної, оскільки саме категорії першої, засвоєні в ході розвитку, є основою формування змістової структури особистісної ідентичності (G.Brekuell, 2015) [11]. Ще один підхід базується на розумінні ідентичності в розрізі інтеракційних аспектів, тобто системи соціальних зв'язків особистості, де ідентичність досягається завдяки співпадінню «образу Я» та відображення його іншими. В цьому контексті Е.Еріксон (1996) наголошує на сутнісному значенні цілого спектру усвідомлених рішень про власні ціннісні позиції у соціумі як основи досягнення ідентичності. Таким чином, поняття «ідентичність» трактується як суміжне із поняттям «самовизначення» через визначення ціннісно-вольового аспекту як першопланового (виокремлення соціальних засад особистісної визначеності, стійкості (стрижневий каркас), зорієнтованість щодо рольової та/чи групової належності тощо) [1; 12; 13; 14].

Проаналізувавши різні підходи до розуміння соціальної ідентичності в межах психології та на міждисциплінарному рівні, ми приймаємо за основу розуміння *соціальної ідентичності як внутрішньої динамічної структури особистості, що виступає основою відчуття належності до великих соціальних груп та формується й функціонує в процесі взаємодії з ними впродовж усього життя*. До того ж базова структура особистості може бути подана як сукупність ідентичностей, сформованих у різних ситуаціях чи на різних життєвих етапах під впливом тих чи тих потреб людини і вимог навколишнього середовища. Оскільки соціальна ідентичність не є сталим конструктом і переходить від однієї ситуації до іншої, від одного стану до іншого, то набір ідентичностей формується поступово й паралельно або ж перетинаючись. Аналіз результатів дослідження проблеми множинних ідентичностей вказує на значний інтерес до вивчення окремих компонентів соціальної ідентичності: етнонаціональної (Л. Войчишина (2009), А. Голота (2011), М. Попов (2002), Н. Смакотіна (2010) та Н. Шульга (1996)), гендерної або

статеворольової (В. Каган (1991), Й. Милюска (2014), Л. Ожигова (2006), П. Рум'янцева (2003)), професійної (Н. Волянчук (2008) та Г. Ложкін (2008)), регіональної (Л. Сагітова (2004)), територіальної (І. Губеладзе (2012), Ю. Качанов (1998), Н. Шматко (1998), Т. Панченко (2010), І. Самошкіна (2008)), етномовної (О. Кухарук (2019), Л. Нагорна (2008), М. Шульга (2014), М. Степико (2016)). Узагальнення існуючих підходів доводить, що між ідентичностями, які формуються та функціонують в ситуації соціальної взаємодії, може проявлятися або стимулювання, ефективне співіснування, створення нового симбіозу, або провокування конфлікту, який призводить до розщеплення ідентичностей. Останнє явище присутнє частіше у сучасному суспільному житті.

Мета статті (постановка завдання) полягає соціально-психологічному дефініюванні соціальної ідентичності в контексті дослідження соціальної солідарності в умовах трансформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення психологічних досліджень ідентичності доводить, що це базове психологічне особистісне утворення, яке дефініюється як інтегрована динамічна система уявлень особистості про саму себе та пов'язаних із ними переживань. Зрештою, ідентичність можна вважати ядром особистості, яке поєднує свідомі та не свідомі складники, які утворюють складну внутрішню структуру та проявляються у всіх сферах життєдіяльності особистості [14; 15; 16]. Виокремлюючи серед компонентів ідентичності особистості когнітивний, емоційний, конативний та ціннісний компоненти, Яблонська Т. М. останній вважає наскрізним, визначальним для особистості [14]. Погоджуючись з авторкою, знаходимо підтвердження такого трактування і в інших працях, де стверджується, що саме цінності виступають основою особистості, виявляючись в уявленнях і ставленнях до самого себе і навколишньої дійсності, у поведінці, вчинкових діях суб'єкта (М. Й. Боришевський, 2010, 2012; С. Б. Кузікова, 2020; М. В. Савчин, 2014), а також невід'ємним компонентом ідентичності (А. Ватерман, 1982; К. Камільєрі, 1991, 2019; К. В. Коростеліна, 2003; Дж. Марсія, 1980). Цінності через зв'язок з сенсубуттєвими уявленнями позиціонуються як базовий компонент формування особистості, на якому окреслюється образ майбутнього, відповідно до ціннісних еталонів та імперативів. Е. Уотерман, крім цінностей, сутнісними елементами ідентичності особистості вважає цілі і переконання, які виступають об'єктом альтернативного вибору в період кризи ідентичності, а також основами для визначення напряму діяльності й поведінки, забезпечуючи осягнення смислу життя [15]. Розширюють трактування впливу ціннісно-смыслового компонента ідентичності Н. Л. Іванова та Т. В. Рум'янцева, які інтерпретують ідентичність як «центральний смислотвірний елемент особистості, що має когнітивно-афективну природу й впливає на ціннісно-смыслову сферу, мислення і поведінку людини» [17, с. 55; 18]. Автори підкреслюють, що ідентичність функціонально надає особистості цілісність,

безперервність і визначеність, а трансформації ідентичності безпосередньо пов'язані з її соціальним аспектом і виступають як закономірні якісні зміни уявлень про своє місце в соціальному світі впродовж життя під впливом різних чинників [17].

У дослідженнях К. В. Коростеліної та О. Є. Блинової соціальна ідентичність розглядається як система, в якій існують три умовні види (або рівні) ідентичності: базисні (стрижневі; провідні; найбільш виражені) ідентичності – є найбільш стійкими і домінуючими, змінюються, як правило, тільки в умовах значних соціальних трансформацій (до яких, безперечно, належить ситуація вимушеної міграції); локальні ідентичності – варіативні, зміни відбуваються достатньо часто; ситуативні ідентичності – короточасні, що пов'язані з конкретними ситуаціями і залежать від них. Безсумнівно, що означені види є взаємопов'язаними, а їх система – відкрита, здатна до перетворення під впливом зовнішнього соціального середовища або уявлень про себе. При тім, за умови активізації та ефективного функціонування нової ідентичності «стара» відкидається [19; 20, с. 161-179]. Важливо наголосити, що такі зміни пов'язують із вступом людини до нових груп, статусних змін чи виникненням протиріч на інтрарівні та між групами. Виходячи із взаємозв'язку ідентичностей особистості, зміна будь-якого компонента спричиняє зміну системи ідентичностей, однак все залежить від рівня, який займає змінений компонент. Як зазначає К. В. Коростеліна, такі зміни можуть бути різними за тривалістю і глибиною (короточасні, ситуативні, базові), а також можуть мати різні форми. Зокрема, авторка виокремлює наступні особливості: нова ідентичність може замінити цілий комплекс короточасних, ситуативних ідентичностей, не змінюючи суттєво базисні ідентичності; нова ідентичність може змінити взаємозв'язки всередині ядра стрижневих ідентичностей, при цьому гармонійно вписуючись у їх систему; нова ідентичність може суперечити деяким базисним ідентичностям, при цьому може виникнути конфлікт усередині системи; нова ідентичність може видозмінити ієрархію, значущість базисних ідентичностей, не змінюючи принципово взаємозв'язки всередині системи [19].

Проте питання процесуальних особливостей, чинників і механізмів здійснення таких перетворень, попри часткове висвітлення у джерельній базі, залишається відкритим і набуває значної актуальності, зокрема і в межах нашого дослідження. Однозначним є те, що ідентичність змінюється впродовж життя як відкрита, чітко ієрархічна система, вплетена в систему соціальних зв'язків і інтеакцій, невіддільна від суспільних процесів, а тому і їх інтенсивності, зорієнтованості, локалізації/дифузії. Разом з тим, ідентифікація особистості може відбуватися гармонійно або/і ускладно, виражено і латентно. На думку Л. І. Анциферової, процес ідентифікації ускладнюється, якщо особистість перебуває в трансформаційних або життєво невизначених ситуаціях [21]. Однак ідентичність – це також інтегрована, двополюсна система, що здатна трансформуватися під впливом як зовнішніх умов, так і

внутрішньої особистісної активності, в тому числі як зовнішніх, так і внутрішніх криз як найзначущіших в контексті особистісного й суспільного розвитку і становлення.

Теоретико-методологічне узагальнення представлених у науковому дискурсі трактувань соціальної ідентичності та врахування запропонованих її моделей уможлиблює представлення авторського трактування даного феномену як *багатоаспектного, багатовимірного, динамічного, відкритого й системного, що функціонує в умовах трансформаційного суспільства. Зокрема, соціальна ідентичність – це відкрита, системна, відносно завершена і водночас динамічна багатоаспектна й різновимірна психологічна структура, що базується на основі усвідомлених (відносно сталих і важкозмінюваних (інертних)) складових, представлених у формі системи цінностей, ціннісних позицій (настановлень) та орієнтацій і неусвідомлених (динамічних та відносно змінюваних) конструктах, представлених у формі інтенцій, потреб, інтересів, мотивів, очікувань, а також атитюдів, та в цілому формується і функціонує в умовах соціальної взаємодії впродовж життя, адаптуючись та змінюючись залежно від інтенсивності та глибини впливу (глибини переживання кризи) на суб'єкт ідентичності (особистість чи групу) зовнішніх або/і внутрішніх чинників; виступає основою та наскрізним механізмом солідаризації.*

З огляду на вище зазначене та в межах осмислення соціальної ідентичності як наскрізного механізму, основи соціальної солідарності, важливо здійснити спробу теоретично виокремити та обґрунтувати різні ідентифікації як механізми її формування і водночас компоненти індивідуальних відмінностей, в тому числі в процесі конвергенції/дивергенції суспільних процесів з метою солідаризації (згуртованості) або ж десолідаризації (роз'єднання) в умовах активних суспільних трансформацій, ускладнених кризою та дизінтеграційними впливами різного походження. Це, зрештою, виступає не лише актуальним питанням теоретичного дослідження, а й суспільно значущим аргументом на користь потреби постановки й реалізації емпіричних завдань. Синтезуючи та узагальнюючи найбільш актуальні результати наукових розвідок у цьому напрямі, як психологічних, так і у міждисциплінарному контексті, виокремлюються етномовна, регіональна (етнічно-територіальна), економічно-майнова та релігійна ідентифікації як процеси досягнення відповідних ідентичностей, що, очевидно, і складають ядро соціальної ідентичності особистості, включаючи й інші її компоненти, менш актуальні, в межах нашого дослідження, в умовах кризового суспільства, що кристалізує напрями свого розвитку в глобалізованому світі. Беручи до уваги різні виміри солідарності на перетині заданого ракурсу дослідження, перелічені ідентифікації спрямовують до відповідей на питання «хто ми», «з ким ми» і «чому». Разом з тим, теоретико-методологічне вивчення ідентичності з відповідними її чинниками/компонентами дозволить увіразнити соціально-психологічну

структуризацію соціальної солідарності, в тому числі її специфіку на цивілізаційному, геополітичному, інституційному та міжособистісному вимірах, розкрити їхній психологічний сенс.

Одним з сутнісних у межах формування цілісної соціальної ідентичності варто розглядати роль *мовної* або точніше *етномовної ідентифікації*, а *відтак ідентичності* як компоненту соціальної ідентичності в цілому. В цьому контексті цінним для нас є висновок, зроблений на основі аналізу великої кількості праць зарубіжних представників класичного модернізму та їх опонентів, який свідчить, що досі немає єдиного підходу до трактування поняття «нація», «самоідентифікація нації», як і безлічі явищ, що виникають у сфері етнічних і національних відносин [22; 23; 24; 26; 27]. Проте у психологічному дослідженні ідентифікації важливим є визнання солідарності, спільних історичної пам'яті і почуттів, уявлень і переживань, умовних психологічних меж та відчуття приналежності тощо, які вказують на можливість вивчення на їх основі механізмів солідаризації як основи консолідації та єдності, найперше в реаліях українського суспільства.

Етногенез українців – це історія не лише українського народу як виключно українців за етнічною приналежністю. Це історія українців, яка не раз перетиналася з історією інших етносів, зокрема польського, російського, єврейського, кримсько-татарського, стосовно чого вчені досі не мають цілісного образу українського суспільства в його історичній ретроспективі. Проте наш етногенез має певні духовні виміри (чинники націєтворення), які дають підстави говорити, зокрема, і про націєтворчу функцію мови, що формує етнічну свідомість, яка своєю чергою, етнізує національний світогляд і культуру. Сформована в процесі етногенезу етнічність відчувається й усвідомлюється суб'єктом і носієм етнічності шляхом самоідентифікації через мовну символічну опосередкованість (І. В. Данилюк, 2016; В. Б. Євтух, 2012; А. А. Налчаджян, 2016; Л. М. Співак, 2019; Т. Г. Стефаненко, 2009). Ми погоджуємось із дослідницею цього питання О. Ю. Кухарук, що не можна ідентифікацію, етнічну чи мовну, обмежувати відчуттям або усвідомленням належності до етнічної або етномовної спільноти. В ідентифікації слід бачити і сам процес набуття етнічності, віднайдення себе як носія певної етнічності серед інших носіїв інших етнічностей (Кухарук О. Ю., 2020) [22].

Визначивши, що таке ідентичність, у тому числі етнічна та національна (у чому більшість науковців солідарні), дослідники зосередились на питанні мовної ідентичності як похідної від обох вищенаведених. Плідними на цьому полі виявилися праці Л. Нагорної (2008), М. Шульги (2014), М. Степико (2019), О. Штоквіша (2017), П. Кононенка (2018), В. Васютинського (2007). Проблема ідентичності, в тому числі етномовної, має не стільки теоретичне, скільки практичне значення, як на рівні українського суспільства, так і в цілому для країн Європи, де жоден народ в процесі євроінтеграції не збирається втрачати національну самобутність. Підтримуючи позицію Я. Дашкевича (1995), ми

вважаємо, що самоідентифікація української нації може найуспішніше відбутися саме через мову. Оскільки мова виникає, розвивається, живе і функціонує в суспільстві і є не тільки витвором його історії, але й активним чинником цієї історії – не тільки об'єктом, а й суб'єктом історії. Мова – це генетичний код нації, який поєднує минуле, програмує майбутнє і забезпечує буття нації на віки [23]. Отже, вивчення мовної/етномовної ідентифікації – це виявлення її солідаризаційного потенціалу через зв'язну ланку поколінь, в якій закладено всі феномени українців, як великої соціальної групи зокрема.

Регіональна ідентифікація (етнічно-територіальна) розкриває іншу сторону соціальної ідентичності. Вона набуває особливої актуальності в контексті досягнення суспільної єдності, хоча в цьому напрямку досліджень до рівня сучасного зарубіжного теоретизування українські вчені тільки наближаються. Розуміючи, що етнічна ідентифікація українців дещо ускладнена внаслідок історичного розділення етносу кордонами кількох держав (польсько-литовської, московської, угорської, волосько-румунської, польської, австро-угорської тощо), деякі дослідники песимістично налаштовані щодо можливості такого самовизначення, оскільки етнічна самосвідомість українців часто суперечлива. Територіальний розподіл, що виявляється і у різних ментальних характеристиках, а тому й поліваріантних картинах суспільного розвитку, у наукових дослідженнях та буденних трактуваннях часто визначають однією з суттєвих перешкод на шляху досягнення суспільної єдності. З однієї сторони, українці, здається, відчувають свою єдність, а з іншої – включення до різних культур заважає їм завершити етнічну консолідацію, а відтак і усвідомити її. Характер суспільних відносин, які домінують сьогодні в українському соціумі, наявні культурні зв'язки, стають джерелами формування знання людини про саму себе, що є основою її соціальної ідентичності. Кожній окремій людині завжди притаманне намагання досягти і зберегти соціальну ідентичність, причому, позитивну. Проте в умовах суспільних перетворень й нестабільності виникає криза ідентичності. Тому наразі її можна визначити як особливу ситуацію масової свідомості, коли більшість соціальних категорій, за допомогою яких людина визначала себе і своє місце в суспільстві, здаються такими, що втратили свої межі й цінність.

Однак важливо наголосити, що значущість проблеми ставлення до себе, до місця свого проживання загострюється у зв'язку з активізацією територіальної та соціальної мобільності населення. В Україні в соціально-психологічному аспекті проблема етнічної ідентичності вивчалась у працях М. Й. Боришевського (2012), О. М. Васильченко, 2001; В. О. Васютинського, 2007; П. І. Гнатенка (2018) і В. М. Павленко (2002), А. С. Голоти (2012), І. В. Данилюка, (2008); К. В. Коростеліної, (2003); М. О. Шульги (2014) та ін. Територіальна ідентичність ставала об'єктом дослідження таких науковців, як Н. А. Голубева, (2003); І. Г. Губеладзе, (2012); Н. Л. Іванової, (2001); Ю. Качанова, (2003); М. Левицького, Л. П. Нагорної, (2008); Т. Панченко,

Г. Прошанські, Л. Сагітова, І. С. Самошкіна, (1997); В. Г. Щербатої (2009) та ін. Знання про зміст і шляхи розвитку територіальної й етнічної ідентичності в структурі соціальної ідентичності особистості можуть виступати важливим аспектом для розуміння соціальної поведінки людини в цілому, а зокрема і для виявлення солідаризаційних тенденцій. Складність у вивченні взаємозв'язку етнічної та територіальної ідентичності зумовлена тим, що ми повинні враховувати можливість змін у конфігураціях ідентичностей в умовах зміни соціального оточення. Зокрема, як зазначає І. Губеладзе, у ситуації конфлікту між ідентичністю та соціальною ситуацією особистість може обирати одну з двох захисних стратегій: розрив зв'язків, відокремлення особистості від групи фізично (міграція) або психологічно (ідентифікація з більш значущою спільнотою); поновлення позитивного визначення власної групи (І. Г. Губеладзе, 2012) [4]. Отже, як підсумок, варто зазначити, що ідентичність може бути розглянута як результат вибору особистістю власної життєвої моделі для реалізації її у соціальній взаємодії, що відкриває і нові перспективи осмислення впливу регіональної (етнічно-територіальної) ідентифікації на солідаризацію українського суспільства.

На основі теоретичного аналізу територіальну ідентичність можна визначити як сприйняття індивідом себе як представника уявної спільноти, що ґрунтується на єдності території проживання, історії, ціннісних орієнтацій, соціокультурного досвіду, традицій, способу життя та передбачає наявність психологічного зв'язку людини з територією проживання, переживанням приналежності до неї (М. Левицька, М. Черноушек, С. Роккан, Г. Прошанські, М. Лаллі, Дж. Стетс та К. Біга, Р. Фельдман та ін). Як стверджує М. М. Розумний, провідною тенденцією останніх десятиліть є зменшення ролі етнокультурних стереотипів у національній самоідентифікації всіх етнічних і національних груп та зростання ваги політико-світоглядних компонентів (Розумний М. М., (2007) [24]. Концепт регіональної ідентичності можна розглядати з різних позицій – і як соціально-психологічне відчуття належності до регіонального співтовариства (що актуальне в межах даного дослідження), і як своєрідний ресурс, що визначає роль і місце певної території у загальнонаціональному просторі, і як тактичну зброю в руках місцевих еліт (Л. Нагорна, 2008) [28].

Питання *економічної (майнової) ідентифікації* – це питання стратифікаційної диференціації населення, що часто (але не до кінця обґрунтовано) вважають основною умовою солідаризації. Дана ідентифікація – складова економічної самосвідомості особистості, що відображає процес визначення людиною свого майнового становища в суспільстві, механізмом якої виступає соціальна категоризація у системі уявлень кожного громадянина про багатство і бідність, а теоретичною одиницею її аналізу є елементи її вітально-культурного ставлення-відношення до економічного доквілля. При тім, останнім часом в науковій джерельній базі йдеться про досить непропорційний

розподіл у суспільстві: дуже багаті і ті, що поза межею бідності (Ю. Москаль, 2007; Хашченко В. О., 2011; Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін., 2016). Разом з тим, питання економічної ідентифікації – це результат процесу активного вибору особистістю свого членства у певній соціальній групі. Вона репрезентує індивідуальну позицію у системі економічних відносин з суспільством, іншими людьми, а тому змінна упродовж життя (як і соціальна ідентичність в цілому). Звісно, що у процесі зростання/зниження обсягу/рівня накопичень або матеріальних цінностей змінюються і уявлення про їх суб'єктивну значущість. Це приводить до змін у соціальних стандартах поведінки. Особисті уявлення про власний ідеальний добробут у структурі засадничих життєвих орієнтації людини задають як рівень особистого матеріального добробуту, так і досконалість та гуманність вітакультурних цінностей суспільного утвердження. У цьому випадку економічно-майнова ідентифікація не має постійної, незмінної віднесеності до конкретної групи, приміром як етнічна ідентичність. Однак варто наголосити на диференціації понять «економічна ідентифікація» та «економічний статус» особистості. Останнє характеризує матеріальне становище людини. Економічна ідентифікація, найчастіше, не співпадає з реальним економічним статусом, але виступає суб'єктивним відчуттям матеріально-соціального благополуччя (Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін., 2016) [29].

В межах розгляду економічної ідентичності як складової економічної самосвідомості, а відтак і її зв'язку з іншими видами ідентичності, Ю. Москаль вперше запропонував модель взаємозв'язку компонентів економічного Я людини, згідно з якою економічна поведінка останньої інтегрує у своїй процесно-змістовій інтенційності економічний статус, економічну та декларовану ідентичності [30]. В останнє десятиліття особливої актуальності набули дослідження особистісної економічної ідентичності як самостійної психологічної проблеми. Водночас означена ідентичність – це економіко-психологічна категорія, що схарактеризовує самовизначення особистості у системі економічних відносин, щонайперше відносин власності, які визначають чи люди багаті, чи бідні, вільні чи соціально залежні, і є важливим регулятором економічної поведінки людини, відіграючи важливу роль у розумінні суті особистості: у їх сфері здійснюється її самореалізація, яка проявляється у діяльності і взаємостосунках (Л. М. Коробка, В. О. Васютинський, І. Г. Губеладзе, В. В. Мясенко та ін., 2015). Відтак ставлення до власності репрезентується у психології людини і в особливостях її майнової ідентичності. Особливість процесу формування економічної ідентичності полягає в тому, що вона є результатом соціальної категоризації (ідентифікації і диференціації) у двополярній системі уявлень про зміст економічних категорій «бідні-багаті». Відтак важливою характеристикою економічної самосвідомості є ступінь поляризації суб'єктивної моделі економічного добробуту людини. Економічна ідентичність за своєю природою відмінна від інших видів, передусім за

особливостями свого спричинення. Вона ґрунтується на вітакультурних уявленнях народу про багатство і бідність, закріплених у буденній свідомості, тісно пов'язана із проявами відчуття соціальної справедливості й може виступати як регулятор соціальної поведінки особи, міжособистих і міжгрупових відносин (Lewis, 1959; Хомра, 2005; Domanski, 2002; Ratecka, 2006; Грабовська, 2005; Кліманська, 2007; Петровська, 2004). У цьому контексті визначається позиція людини між полюсами індивідуалізму і колективізму та увиразнюється ефект соціальних ліноців (М. Рингельмана, 2004). Останнє, зокрема, актуалізує економічну ідентифікацію як процес набуття відповідної ідентичності як компоненту соціальної солідарності та окреслює перспективи емпіричної розвідки у цьому напрямі.

Релігійно-конфесійна ідентифікація як механізм і компонент соціальної ідентичності та, водночас, чинник соціальної солідарності набуває все більшої актуальності у світлі суспільних процесів останніх років. Безумовно, релігія – дуже складне, багатовекторне, неординарне, неоднозначне та, водночас, важливе явище в житті будь-якого суспільства. Релігійні погляди становили основу духовного життя давніх народів, відігравали значущу роль в інші епохи, залишилися актуальними й у сучасному цифровому світі. Більшість дослідників визнає за релігією роль важливого чинника культури, що впливає на народ та допомагає утворювати й розвивати націю (В. Войналович, Н. Кочан, 2014) [31]. Релігія тісно пов'язана з солідаризацією, а тому і з консолідацією суспільства, з його культурним відродженням і становленням зрілого соціуму, виходячи далеко за межі соціетального контексту. У сучасному секуляризованому світі серед великої кількості ідентичностей, що відображають місце окремої людини в суспільстві, особливе місце посідає саме релігійна, яка ще недостатньо вивчена, актуальна та дискусійна (О. Цукур, 2021; Н. Савелюк, 2017; О. Палагнюк, 2016; Г. Свідерська, 2016). Варто пам'ятати, що релігійність – істотний чинник соціокультурного життя будь-якого суспільства. Для сучасної України, яка впродовж останніх десятиріч шукає свою ідентичність, прямуючи до автентичності та соціальної індивідуалізації, питання релігійно-конфесійної ідентичності в культурній традиції надзвичайно актуальне, в тому числі в контексті її цивілізаційної належності та геополітичних орієнтирів.

Питання релігійної ідентичності багатозначне, тому посіло видне місце в дослідженнях різних науковців. Р. Процюк розглядає релігійну ідентичність як один зі складників ширшої національної ідентичності, яка формує націю як уявлену спільноту (Р. Процюк, 2014). Тому ідентифікація може сприяти формуванню нового типу світогляду в соціумі та позитивно вплинути на стабільність, цілісність і солідарність українців. Певну складність у формуванні єдиної релігійно-конфесійної ідентичності України становлять релігійно-культурні розбіжності населення, які особливо сильно виявляються в різних регіонах країни та в основних рисах сформовані історично [32]. Формуючи єдину концепцію (в межах солідарності) треба брати до уваги всі ідентичності

всіх спільнот, і саме в різниці шукати єдині, базові цінності, які могли б допомогти досягти і підтримувати суспільну єдність (про що йдеться і у екуменічному дискурсі на сучасних етапах його втілення). Більше того, є підстави припустити, що означена ідентичність може виступати механізмом солідаризації на цивілізаційному вимірі, оскільки сучасні її мотиваційно-ціннісні детермінанти часто зазнають стихійних (природних) співпадінь на рівні буденних, пересічних феноменів і на рівні цілеспрямованих зусиль як зі сторони релігійних (церковних, спільнотних), так і зі сторони державної влади, світових, міждержавних об'єднань чи співтовариств.

Таким чином, релігія за всієї строкатості й багатобарвності конфесійного життя містить соціокультурну систему елементів різної сили, інтенсивності взаємин у певних блоках, різної зовнішньої зорієнтованості, соціальної підтримованості (чи ворожості) щодо соціуму, у якому вони існують. Релігійно-конфесійна ідентичність сучасних українців цілком відповідає сучасним постмодерним цифровим реаліям, одночасно приймаючи виклики глобалізму, де основне її завдання зокрема в Україні на сучасному етапі – сприяти формуванню єдності українців, в тому числі на базі спільних моральних норм, цінностей і культурних зразків, а в умовах загрози загальносуспільної небезпеки війни – у релігійних практиках, спільних заходах взаємопідтримки, допомоги, захисту. Означене, безсумнівно, спрямовує до визнання релігійної ідентичності як досить значущого чинника солідаризації. При тім, виявлення такого її потенціалу водночас стає маркером для чіткого виокремлення функціонуючих у нашому суспільстві релігійних організацій (конфесій), що відрізняються деструктивним, диференціюючим впливом на окрему особистість чи групу (групи).

Вище представлений стислий аналіз базових ідентичностей, що досягаються у процесі множинної ідентифікації і утворюють основу соціальної ідентичності в цілому, безсумнівно не є вичерпним і не охоплює усіх сфер життя окремої особистості чи групи як суб'єктів ідентифікаційних процесів. Проте локус дослідницької уваги був обумовлений пошуком сутності і механізмів соціальної ідентичності в контексті солідарності. Варто, разом з тим, наголосити, що у своєму взаємозв'язку, постійній динаміці і швидкій зміні зовнішніх обставин та внутрішніх особливостей, що частіше проявляється в диференціації, ніж в цілісності, представлені ідентичності впливають на формування інших, більш вторинних: політичної, громадянської, цивілізаційної, державної, які потребують окремої уваги в межах нашого дослідження та значною мірою пов'язані із внутрішніми політико-ідеологічними пріоритетами, осмисленням власної ролі у громадянському житті, зорієнтованістю на перспективи розвитку держави, що ускладнюється, наразі, тривалою війною з російським агресором і внутрішніми досить кардинальними суспільно-політичними перетвореннями. І усі вони разом узяті на індивідуальному вимірі виступають основою життєвої стратегії, її

самореалізації, на міжособистісному – основою побудови соціальних зв'язків чи їх розірвання, а на рівні великих груп чи на соціальному (суспільному) – це основа конвергенції суспільних процесів, згуртованості, єдності (або навпаки), що вказують на відповідні вектори суспільного розвитку. Однак виходячи з постійно динамічного процесу досягнення і підтримання солідарності, цілковито досягнута чи втрачена вона не може бути. Тому постійний моніторинг та вивчення сутності й змісту суспільних перетворень в цьому напрямі міг би хіба-що допомогти вловити загальні тенденції чи виявити загальні закономірності солідаризації та забезпечити сприяння її досягненню й підтриманню.

Висновки. Отож, підсумовуючи здійснений аналіз, спрямований на соціально-психологічне дефініювання соціальної ідентичності в контексті дослідження соціальної солідарності в умовах трансформаційного суспільства, варто, по-перше, представити узагальнене авторське трактування: соціальна ідентичність – це відкрита, системна, відносно завершена і водночас динамічна багатоаспектна й різновимірна психологічна структура, що базується на основі усвідомлених (відносно сталих) та неусвідомлених (динамічних та відносно змінюваних) конструктах та в цілому формується і функціонує в умовах соціальної взаємодії впродовж життя, адаптуючись та змінюючись залежно від інтенсивності та глибини впливу на суб'єкт ідентичності (особистість чи групу) зовнішніх або/і внутрішніх чинників.

По-друге, важливо наголосити на доцільності врахування причинно-наслідкового зв'язку між ідентичністю і солідарністю, оскільки перша виступає основою та наскрізним механізмом другої. Таким чином, солідаризація через ідентичність має те ж саме «спричинення», особливості формування, досягнення і, відповідно, може так само підтримуватись, що розширює наші можливості для подальшого дослідження та перевірки гіпотез у межах психологічного підходу.

По-третє, як доводять результати теоретичного аналізу, соціальна ідентичність, що виступає основою солідарності, поєднує у собі багато ідентичностей, перелік яких постійно продовжується. За сучасних умов не важливими стають будь-які обмеження формування ідентичностей. Проте, коли в дію вступають чинники, що вимагають негайної мобілізації, актуалізації захисних механізмів через суттєве зменшення соціальної дистанції в тому числі, значущості набувають ті ідентифікаційні механізми, що пов'язані з глибинними соціально-психологічними підструктурами (етномовна, релігійна, регіональна ідентичності) або дуже сильними потребами в певних умовах (економічно-майнова ідентичність). Таким чином, досягається соціальна ідентичність, що на індивідуальному рівні виступає основою психологічних відмінностей/подібностей, а на рівні великих груп, суспільства чи людства в цілому – основою єднання, солідаризації задля самозбереження чи/і саморозвитку.

По-четверте, політична, державна, громадянська, цивілізаційна ідентичності формуються на основі етномовної, релігійної, регіональної та економічно-майнової і характеризуються чіткою спрямованістю ідентифікаційних процесів та внутрішніми політико-ідеологічними пріоритетами, осмисленням власної ролі у громадянському житті, зорієнтованістю на перспективах державного розвитку. При тому, в умовах суспільних трансформацій, ускладнених боротьбою за право на самостійність, незалежність, на націєтворення, цивілізаційний вибір, ці вторинні ідентичності і уможливають виявлення та досягнення соціальної ідентичності як основи солідаризації у напрямі досягнення суспільної консолідації і єдності. Перспективами подальших досліджень виступає емпіричне вивчення соціальної ідентичності як компоненту особистісного потенціалу солідарності, який виступає системою індивідуальних відмінностей, у тому числі в контексті конвергенції / дивергенції суспільних процесів з метою солідаризації (згуртованості) або ж десолідаризації (роз'єднання) в умовах активних суспільних трансформацій, ускладнених кризою та дизінтеграційними впливами різного походження.

Література:

1. Эриксон, Э. *Идентичность: юность и кризис*. Москва : Прогресс, 1996. 344 с.
2. Васютинський, В. О. *Психологічні виміри спільноти*: монографія. Київ : Золоті ворота, 2010. 120 с. Взято з : http://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1426077022.pdf
3. Парыгин, Б. Д. *Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории*. Санкт-Петербург, 2003. 592 с.
4. Губеладзе, І. Г. *Психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті* [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. Київ, 2012. 16 с. Взято з : https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/aref_hubeladze.pdf
5. Правдивець, Н. О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості. *Актуальні проблеми психології : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. Київ, № 1(27), 2010. С. 137-145.
6. Marcia, J. E. Identity in Adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology* (Ed. By J. Adelson). New York : John Wiley & Sons, 1980. P. 159-187.
7. Turner, J.C. Social Categorization and the Self-concept : A social cognitive theory of group behavior. Lawler E.J. (ed.) *Advances in group process. Theory and research*. V.2. Greenwich : Conn., 1985.
8. Кузікова, С. Б. *Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці*. Монографія. Суми : Видавництво СумДПУ, 2020. 324 с.
9. Юрген Габермас *Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів : Літопис, 2000. 319 с. Взято з : https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/politologija/gabermas_strukturni_peretvorennja_sferi_vid_kritosti/21-1-0-1495
10. Хабермас, Ю. В поисках национальной идентичности. *Философские и политические статьи*. Донецк : Донбасс, 1999. 123 с.
11. Breakwell, G. M. *Coping with threatened identities*. (Psychology Library Editions : Social Psychology. No. 5). London : Routledge, 2015. 234 p.

12. Hogg, M., Abrams, D. Social motivation, self-esteem and social identity. *Social identity theory : Constructive and critical advances*. London : Routledge, 1990. PP. 28-47.
13. Jarumovicz, M. Self-We-Others schemata and stoical identifications. *Social identity (International perspectives)*. London, 1998. PP. 44-53.
14. Яблонська, Т. М. *Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин*: [монографія]. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. С. 138-160.
15. Waterman, A. S. *Identity development from adolescence to adulthood : an extention of theory and review*. Devel. Psychol. Vol. 18, №13, 1982.
16. Tajfel, H. *Social identity and intergroup relations*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
17. Иванова, Н. Л. *Социальная идентичность : теория и практика*. Н. Л. Иванова, Т. В. Румянцева. Москва : СГУ, 2009. 453 с.
18. Румянцева, П. В. Гендерная идентичность. *Практикум по гендерной психологии И. К. Клецина*. Санкт-Петербург : Питер, 2003. С. 171-178.
19. Коростелина, К. В. *Социальная идентичность и конфликт*. Симферополь : Доля, Вып. 2, 2003. 358 с.
20. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 540 с.
21. Анцыферова Л. И. Сознание и действия личности в трудных жизненных ситуациях. *Психологический журнал*, Т. 12. № 1, 1991. С. 23–31.
22. Кухарук О. *Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.–Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, 2020. 202 с. Взято з : https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Diser_Kukharuk.pdf
23. Я. Дашкевич Нація і утворення Київської Русі. Формування української нації: історія та інтерпретації. *Матеріали круглого столу істориків України*. Львів : Б/в, 1995. С. 8-15.
24. Розумний, М. М. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців. *Політичний менеджмент*. № 1, 2007. С. 93-99/ Взято з : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8755>
25. Данилюк, І. В. Етноцентризм як спосіб збереження культурної ідентичності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Вип. 6(1), 2016. С. 35-39. Взято з : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2016_6%281%29__8
26. Євтух, В. Б. Етнічність : *енциклопедичний довідник* ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ : Фенікс, 2012. 396 с. Взято з : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/731/evtuh-enc-slov.pdf?sequence=3>
27. Співак, Л. Проблема співвідношення між феноменами “національна самосвідомість” і “національна ідентичність” у психолого– соціологічній проекції. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, (13), 2019. Взято з : <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-13.%p>
28. Нагорна Л.П. *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: ПІЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с. Взято з : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nagorna_50.pdf
29. *Соціальна психологія бідності*: монографія. Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін.; за ред. В. О. Васютинського; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2016. 294 с.

30. Москаль, Ю. Структура економічної ідентичності: особливості її визначення та розгляду [Текст]. *Психологія і суспільство*, 2007. № 3. С. 98-102. Взято з : <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/30225>

31. Войналович, В. А., Кочан, Н. І. *Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 303 с. Взято з : https://iipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/religious_factor_187.pdf

32. *Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення : досвід сучасної України*. Войналович В. та ін. ; ред. кол. : Ю. Левенець (голова) та ін. Київ: ПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.

References:

1. Ancyferova L. I. (1991). Soznanie i dejstvija lichnosti v trudnyh zhiznennyh situacijah. [Consciousness and actions of the individual in difficult life situations]. *Psichologicheskij zhurnal*. (Vols.12), 1, (pp. 23-31). [in Russian]
2. Breakwell, G. M. (2015). *Coping with threatened identities*. (Psychology Library Editions : Social Psychology. No. 5). London : Routledge [in English]
3. Danyliuk, I. V. (2016). Etnotsentryzm yak sposib zberezhenia kulturnoi identychnosti. [Ethnocentrism as a way to preserve cultural identity]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky*. 6 (1), 35-39. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_2016_6%281%29__8 [in Ukrainian]
4. Habermas, Ju. (1999). V poiskah nacional'noj identychnosti. [In search of national identity]. *Filosofskie i politicheskie stat'i*. Doneck : Donbass. [in Russian]
5. Hogg, M., & Abrams, D. (1990). *Social motivation, self-esteem and social identity. Social identity theory : Constructive and critical advances*. London : Routledge [in English]
6. Hubeladze, I. H. (2012). *Psykhologichni mekhanizmy transformatsii sotsialnoi identychnosti molodi silskoho pokhodzhennia v miskii spilnoti [Psychological mechanisms of transformation of social identity of youth of rural origin in the urban community]*. Extended abstract of candidate's thesis. In-t sots. ta polit. psykhologii NAPN Ukrainy. Kyiv. Retrieved from https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/aref_hubeladze.pdf [in Ukrainian]
7. Ia. Dashkevych. (1995). Natsiia i utvorennia Kyivskoi Rusi. Formuvannia ukraïnskoi natsii: istoriia ta interpretatsii. [Nation and formation of Kievan Rus. Formation of the Ukrainian nation: history and interpretations]. *Materialy kruhloho stolu istorykiv Ukrainy*. [Proceedings of the round table of Ukrainian historians]. (PP. 8-15). Lviv : B/v. [in Ukrainian]
8. Iablonska, T. M. (2013). *Rozvytok identychnosti dytyny v systemi simeinykh vzaiemyn: [Development of the child's identity in the system of family relationships]* [monohrafiia]. Sumy : Vyd-vo SumDPU im. A. S. Makarenka, 138-160. [in Ukrainian]
9. Ievtukh, V. B. (2012). *Etnichnist : entsyklopedychnyi dovidnyk ; [Ethnicity: encyclopedic reference book]*. Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova, Tsentr etnoglobalistyky. Kyiv : Feniks Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/731/evtuh-enc-slov.pdf?sequence=3> [in Ukrainian]
10. Iurgen Habermas. *Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti : doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo. [Structural Transformations in the Sphere of Openness: A Study of the Civil Society Category]*. (2000). Lviv : Litopys Retrieved from https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/politologija/gabermas_strukturni_peretvorennja_sferi_vid_kritosti/21-1-0-1495 [in Ukrainian]

11. Ivanova, N. L. (2009). *Social'naja identichnost' : teorija i praktika*. [Social identity: theory and practice]. N. L. Ivanova, T. V. Rumjanceva. Moskva : SGU (in Russian)
12. Jarumovicz, M. (1998). *Self-We-Others schemata and stoical identifications. Social identity (International perspectives)*. London, PP. 44-53. [in English]
13. Jerikson, Je. (1996). *Identichnost': junost' i krizis*. [Identity: youth and crisis]. Moskva : Progress [in Russian]
14. Korostelina, K. V. (2003). *Social'naja identichnost' i konflikt*. [Social identity and conflict]. Simferopol' : Dolja, Vol. 2 [in Russian]
15. Kukharuk O. (2020). *Osoblyvosti etnichnoi identychnosti predstavnykiv riznykh etnomovnykh hrup ukrainskoho studentstva*. [Features of ethnic identity of representatives of different ethnic groups of Ukrainian students]. Candidate's thesis. Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy. Kyiv Retrieved from https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/Diser_Kukharuk.pdf [in Ukrainian]
16. Kuzikova, S. B. (2020). *Psykholohichni osnovy stanovlennia subiekta samorozvytku v yunatskomu vitsi*. [Psychological foundations of the subject of self-development in adolescence]. Monohrafiia. Sumy : Vydavnytstvo SumDPU [in Ukrainian]
17. Marcia, J. E. (1980). *Identity in Adolescence. Handbook of Adolescent Psychology* (Ed. by J. Adelson). New York : John Wiley & Sons, 159-187. [in English]
18. Moskal, Yu. (2007). *Struktura ekonomichnoi identychnosti: osoblyvosti yii vyznachennia ta rozghliadu* [The structure of economic identity: features of its definition and consideration]. [Tekst]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 3. 98-102. Retrieved from <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/30225> [in Ukrainian]
19. Nahorna L.P. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst*. [Regional identity: Ukrainian context]. Kyiv: IPIEND imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Nagorna_50.pdf [in Ukrainian]
20. S. D. Maksymenka, S. B. Kuzikovi, & V. L. Zlyvkova (2017). *Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykholohichna teoriia i praktyka : [Personality as a subject of overcoming crisis situations : psychological theory and practice]* monohrafiia. Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian]
21. Parygin, B. D. (2003). *Social'naja psihologija. Problemy metodologii, istorii i teorii*. [Social psychology. Problems of methodology, history and theory]. Sankt-Peterburg [in Russian]
22. Pravdyvets, N. O. (2010). *Teoretychna model fenomenu identychnosti osobystosti. Aktualni problemy psykholohii* : [Theoretical model of the phenomenon of identity identity. Current issues of psychology]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia*. Kyiv, 1(27), 137-145. [in Ukrainian]
23. Voinalovych V. ta in. (2012). *Relihiinyi chynnyk u protsesakh natsiie- ta derzhavotvorennia : dosvid suchasnoi Ukrainy*. [Religious factor in the processes of nation- and state-building: the experience of modern Ukraine]. Yu. Levenets (holova) ta in. (Ed.). Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
24. Rozumnyi, M. M. (2007). *Faktory suchasnoi natsionalnoi samoidentyfikatsii ukrainsiv*. [Factors of modern national self-identification of Ukrainians]. *Politychnyi menedzhment*. 1, 93-99. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/8755> [in Ukrainian]
25. Rumjanceva, P. V. (2003). *Gendernaja identichnost'. Praktikum po gendernoj psihologii* [Gender identity. Workshop on gender psychology by IK Kletsin]. I. K. Klecina. Sankt-Peterburg : Piter, 171-178. [in Russian]
26. T. I. Bielavina, V. O. Vasiutynskyi, & V. Yu. Vinkov ta in. (2016). *Sotsialna psykholohiia bidnosti: monohrafiia*. [Social psychology of poverty: a monograph]. V. O. Vasiutynskyi (Ed.). Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv : Milenium [in Ukrainian]

27. Spivak, L. (2019). Problema spivvidnoshennia mizh fenomenamy "natsionalna samosvidomist" i "natsionalna identychnist" u psykhologo-sotsiologichnii proektsii. [The problem of the relationship between the phenomena of "national identity" and "national identity" in the psychological and sociological projection]. *Zbirnyk naukovykh prats "Problemy suchasnoi psykholohii"*, (13), Retrieved from <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2011-13.%p> [in Ukrainian]
28. Tajfel, H. (2010). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge : Cambridge University Press [in English]
29. Turner, J.C. (1985). *Social Categorization and the Self-concept : A social cognitive theory of group behavior*. Lawler E.J. (ed.) *Advances in group process. Theory and research*. V.2. Greenwich : Connect. [in English]
30. Vasiutynskyi, V. O. (2010). *Psykhologichni vymiry spilnoty: [Psychological dimensions of the community] monohrafiia*. Kyiv : Zoloti vorota Retrieved from http://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1426077022.pdf [in Ukrainian]
31. Voinalovych, V. A., & Kochan, N. I. (2014). *Relihiinyi chynnyk etnopolitychnykh protsesiv na Donbasi: istoriia i suchasnist. [Religious factor of ethno-political processes in the Donbass: history and modernity.]* Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/religious_factor_187.pdf [in Ukrainian]
32. Waterman, A. S. (1982). *Identity development from adolescence to adulthood : an extention of theory and review*. *Devel. Psychol.* Vol. 18, 13. [in English]